

مسجد جامع هرات

یک بنای مهم تاریخی

احمد علی کهزاد

بنیاد فرهنگی کهزاد

یکی از آبدات مقدسه که در افغانستان شهرت زیاد دارد و آوازه معروفیت آن در خارج حدود و ثغور این کشور منتشر شده است، بنای معظم و بزرگ مسجد جامع هرات است که از نظر فیوضات معنوی و استحکام و متانت، و زیبایی طرز بنا در طول قرن های متوالی در نفس شهر هرات کانون عبادات پنجگانه مسلمانان بوده است.

معمولاً بنای مسجد هرات را به سلطان غازی، غیاث الدین سام غوری، نسبت میدهند و از برخی مأخذ مانند حدود العالم چنین استنباط میشود که مدت ها قبل از سلطان مذکور هرات به داشتن مسجد جامع شهرت داشت چنانچه حدود العالم میگوید: "هری شهر بزرگ و شهرستان وی سخت استوار است و مزکت جامع این شهر آبادان تر مزکت ها است." آیا «مزکت جامع» متذکره حدود العالم عبارت از همین «مسجد جامع» مورد بحث ما است یا غیر از آن؟ درست است که «مزکت جامع» در معنی «مسجد جامع» را افاده میکند ولی از احتمال بیرون نیست که مزکت جامع متذکر [حدود العالم غیر از مسجد جامع هرات باشد و بسیار هم امکان دارد که در شهر بزرگ و معروفی چون هرات، چندین یا اقل دو مسجد جامع بوده باشد. بهر حال این مسایل تحقیقات فنی و علمی میخواهد.

مأخذ تاریخی معمولاً بنای مسجد جامع هرات را به سلطان غازی، غیاث الدین سام غوری، نسبت داده اند و از فحوای برخی منابع معلوم میشود که سلطان غیاث الدین غوری بعد از حرقی که در مسجد مذکور رخ داد، به مرمت کاری آن آغاز کرد. بهر حال سلطان مذکور یا بحیث بانی یا بحیث مرمت کننده در تعمیر عمارت مسجد جامع هرات دخالت زیاد دارد و علی العموم این پادشاه بزرگ دیانت پرور که در اشاعه دین و فرهنگ اسلامی صرف مساعی زیاد کرده بحیث بانی آن مسجد شریف محسوب شده و نام آن سلطان معظم در یکی از رواق های مسجد جامع مذکور نقر است.

یکی از مطالبی که با کشف منار جام مکشوف شد، ساختن مسجد جامعی بود از طرف سلطان مذکور در فیروز کوه، در پایتخت غور، که از تذکار نام آن سلطان بزرگ در یکی از کتیبه های کوفی منار مذکور ثابت شده است و چنین مینماید که مسجد جامع فیروز کوه در سال های اول سلطنت سلطان و مسجد جامع هرات در سال های اخیر پادشاهی او یا اصلاً بنا یافته بود یا مرمت کاری شده بود. اگر واقعه حریق مسجد جامع هرات حقیقت داشته باشد، بحیث یک واقعه عجیب میتوان به ملاحظه رسانید که دو مسجد جامع فیروز کوه و هرات یکی ذریعه طغیان آب هریرود و

دیگری ذریعه شعله های آتش ویران شده است. در ین مورد یک تذکر طبقات ناصری بسیار سودمند است، جایی که میگوید: سلطان معز الدین غازی بعد از فتح اجمیر حلقه و زنجیر و جزیره طلائئ بحیث تحفه برای برادرش سلطان غیاث الدین فرستاد و سلطان امر داد تا زنجیر مذکور را در پیش طاق مسجد جامع فیروز کوه بیاویزند. تا وقتی این زنجیر طلائئ در آنجا بود که مسجد مذکور را آب ویران کرد و آنگاه بحکم سلطان غازی، غیاث الدین سام آنرا به هرات فرستاد تا از پول آن مسجد جامع هرات را مرمت کاری کنند. در صورت قبول نظریه صاحب طبقات ناصری، مسجد جامع هرات در سال 597 به امر سلطان غیاث الدین مجدداً تعمیر شد ولی کار آن بعلت وفات سلطان (599 هه) ناتمام ماند و قراریکه روضه الصفا و حبیب السیر مینویسند، در عصر سلطان غیاث الدین، محمود پسر سلطان غیاث الدین غازی در طی سال های اول قرن هفت هجری به پایان رسانید.

مسجد جامع هرات که قرار برخی روایات برای وعظ و درس امام فخر رازی ساخته شده بود، همیشه در تاریخ طولانی موجودیت خود یکی از کانون های بزرگ تدریس و تبلیغ و افاده بوده و علاوه بر عبادتگاه پنجگانه و مسجد جامع، درسگاه با فیض بود که از پرتو فیوضات معنوی آن اساتید بزرگ مستفید شده اند.

مسجد جامع هرات تاریخچه بسیار مفصل، طولانی و دلچسپ دارد که در ین گونه مقالات مخصوص رادیو که به رؤس مطالبی چند در هر موضوع اشاراتی میشود، بطور بسیار موجز باید بگویم که مسجد مذکور بعد از عصر غوری در دوره سلطنت ملوک کورت مرمت کاری های جدیدی دیده و الحاقاتی در آن بعمل آمده است. هکذا در دوره تیموریان هرات چه در زمان شاهرخ و چه در عصر سلطان حسین میرزا در آن مرمت کاری ها شده و نقوش و تزئینات و کاشی کاری آن که از آن متأسفانه پارچه های کمی باقی مانده، در ین دوره بزرگ بمیان آمده است. مسجد جامع هرات در ین دوره به منتهای شکوه و زیبایی رسید. وزیر دانشمند و هنرپرور هرات امیر علی شیر نوائی شخصاً از امور مرمت کاری رواق ها و تزهینات و کاشی کاری های آن نظارت بعمل می آورد.

مسجد جامع هرات طبق یکی از منابع عصر تیموری 460 گنبد و 130 رواق و 444 فیل پایه داشت. طولش بدون ضخامت دیوارها 254 ذرع و عرضش 150 ذرع بود. صحن مسجد 114 ذرع طول و 84 ذرع عرض داشته و دارای شش دروازه بود.

مسجد جامع شریف هرات در عصر شاه اسمعیل صفوی خرابی ها دیده و در عصر زمامداری وزیر یار محمد خان الکوزائی مجدداً آبادی هائی در آن بعمل آمد. سپس در عصر امیر عبدالرحمن خان و امیر حبیب الله خان در آن مرمت کاری هائی بعمل آمد و بار اخیر آقای عبدالله ملکیار حین تصدی امور نایب الحکومگی هرات مرمت کاری هائی دامنه داری با الحاقات جدید در آن جامع فیض و برکات بعمل آورد. /21 عقرب 1337/